

Voorbesprekingen Seizoen 97/98

Stadsschouwburg Nijmegen
Concertgebouw De Vereniging
Afdeling publiciteit

Keizer Karelplein 32 h
postbus 364
6500 AJ Nijmegen
tel. (024) 322 83 44
fax. (024) 322 24 65
e-mail schouwburg.nijmegen@inter.NL.net

Stadsschouwburg *Nijmegen*
Concertgebouw De Vereniging

De Avonden (Gerard Reve)

Het Vervolg

Regie: Leon van der Sanden

Met: Erik de Visser, Hans Trentelman, Mienke Bakker, Marie Christine de Both, Flip Filz, Hans van Leipzig

Vincent Hunink

Een paar jaar geleden verdedigde ik bij mijn proefschrift de volgende stelling: "de aandacht van de critici voor het oeuvre van Gerard Reve blijft ten onrechte nog altijd hoofdzakelijk beperkt tot het vroege werk." Dat was toen, in 1992, beslist waar: de aanleiding van mijn stelling was een heel geleerd en onleesbaar boek van J. Snapper over het oudste werk van Reve. Er verschenen bovendien verschillende studies en overzichtswerken over *De Avonden*, *Werther Nieland* en de bekende brievenboeken 'Op weg naar het einde' en 'Nader tot U'. Het latere werk bleef veelal buiten beschouwing.

Mijn noodkreet heeft helaas weinig geholpen: vandaag de dag staat Reve's vroege werk in het centrum van de aandacht, misschien wel meer dan ooit. Daar zijn nu ook de nodige aanleidingen voor, en ik draag er hier zelf vrijwillig mijn steentje aan bij. U heeft misschien gehoord dat er vergevorderde plannen zijn voor de verfilming van 'Werther Nieland'. En er speelt natuurlijk van alles rond 'De Avonden', Reve's inmiddels klassieke roman uit 1947. Deze dagen is er het 50-jarig jubileum van 'De Avonden', wat allerlei feestgedruis met zich meebrengt: er zijn lezingen, avondmaaltijden in de sfeer van het boek en allerlei publicaties over Reve en zijn vroege werk.

Het peil van die publicaties is helaas niet indrukwekkend. Zo herdrukte de acteur Thom Hoffman zijn brieven aan Frits van Egters, het personage dat hij in de verfilming van 'De Avonden' (1989) speelde. Het zijn aardige brieven, maar ook niet veel meer dan dat. Reve's oude vriend Guus van Bladel schreef een boekje Rondom Reve, dat vooral uitblinkt door een paar aardige foto's, maar inhoudelijk nimmer uitkomt boven een stukje in de schoolkrant of de roddelrubriek - Reve beslist onwaardig.

Misschien nog een graadje erger is het boekje van Mirjam Rotenstreich, 'Over den titel dienen wij ons geen zorgen te maken', het slot van 'de Avonden' in het licht van Tolstoi. Dit boekje heeft althans de pretentie van een literaire studie, maar bevat feitelijk niet meer dan één idee. Rotenstreich stelt dat het beroemde gebed van Frits op de laatste bladzijde van 'De Avonden' ("het is gezien, het is niet onopgemerkt gebleven") gemodelleerd is naar het slot van 'De dood van Iwan Iljitsj' van Leo Tolstoj. Dat is in mijn ogen een amper belangwekkende theorie, die bovendien heel slecht onderbouwd wordt. Beide teksten vertonen namelijk slechts een paar raakvlakken en vooral gigantische verschillen. Dat de Bezige Bij dit werkstukje tot een boekpublicatie van 76 blz. heeft opgeblazen stemt een mens wel treurig.

Dat is in deze donkere dagen uiteraard een ongewenst effect. Liever verwijs ik dus nog even naar wat we binnenkort nog meer te vieren hebben: Reve's 74e verjaardag op 13 december, en de aankondiging van zijn 'Verzameld Werk', dat vanaf volgend jaar in de winkel moet komen.

De meest vreugdevolle aanleiding voor de nieuwe aandacht rondom 'De Avonden' is ongetwijfeld ons doel van vanavond: de theaterbewerking van Reve's roman door Léon van der Sanden, opgevoerd door het Maastrichtse ensemble 'Het Vervolg'. Het stuk ging op 25 oktober vorig jaar in première in Maastricht, en voert sindsdien een zegetocht langs de Nederlandse podia. De reacties op het stuk zijn, voor zover ik ze zag, positief tot ronduit juichend. Ook de "B.V. Reve" (de schrijver en zijn partner en zaakwaarnemer Joop Schafthuizen) is enthousiast en heeft de volle medewerking verleend. Dat is bij veel projecten rondom Reve's werk wel anders.

Kortom, als de voortekenen niet bedriegen hebben we een mooie Avond voor de boeg. Het zou een beetje flauw zijn om het hele toneelstuk te gaan analyseren voordat u het gaat zien. Dat zal ik dus niet doen. Liever wil ik nu een tweetal vragen stellen om de gedachten wat te bepalen en om alvast wat in de stemming te komen:

1) Hoe kan het eigenlijk dat 'De Avonden' na al die jaren nog altijd gelezen en gewaardeerd wordt, en nu zelf inspireert tot een opvoering? Wat is het geheim van dit boek?

2) Hoe kun je zo'n ondramatisch werk als dit omzetten in toneel?

De eerste vraag stel ik niet voor niets. Het boek heeft op het eerste gezicht weinig aantrekkelijks te bieden. Het beschrijft de tien donkere laatste dagen van het jaar in het Amsterdam van vlak na de oorlog. De hoofdpersoon Frits van Egters, 23 jaar, woont nog thuis bij zijn ouders. Hij werkt op een kantoor maar dat geeft hem geen vervulling. Hij ervaart zich als mislukt op school, heeft nauwelijks inzicht in wat hij wil en kan, en koestert zo te zien geen idealen of aspiraties. De tijd gaat voorbij in oubollige huiselijke gesprekken, melig en cynisch gepraat met leeftijdgenoten en vooral enorme verveling. De sfeer is saai, illusieloos, en uit-zichtloos. Een treurig boek dus.

Reve zelf heeft zich in de loop der jaren vaak in negatieve zin over 'De Avonden' uitgelaten: een boek van een beginneling, waar een mens beroerd van wordt. Naar verluidt heeft hij het pas begin jaren '90 durven herlezen, toen hij het integraal voorlas voor de VPRO-radio. Ook heeft Reve meermalen spijt betuigd met het tamelijk genadeloze portret dat hij van zijn ouders schildert (de autobiografische dimensies zijn voor iedereen evident).

Kortom: wat is de geheime kracht van dit boek, dat inmiddels zijn 47e druk beleefde? De vraag stellen is gemakkelijker dan haar te beantwoorden. Maar een paar suggesties wil ik wel doen.

Ten eerste moet je zeggen dat 'De Avonden' "de roman van een generatie" is. Ik bedoel nu niet de leeftijdgenoten van Frits, die na de oorlog tegen dat lege, zinloze bestaan aankeken, maar op latere lezers. Bij verschijnen veroorzaakte Reve's roman wel de nodige opschudding, maar de belangstelling van lezers bleef beperkt en zakte bovendien al snel in. Pas in de jaren '50 en '60 herleefde de interesse in het werk, voor een deel in het kielzog van later werk van Reve, maar ook door dat ongrijpbare dat we soms "tijdgeest" noemen. De generatie die jong was in de jaren '50 liep met het boek weg: men vond er het eigen verzet in verwoord, de eigen illusieloosheid, de eigen weersin tegen de benepenheid en burgerlijkheid van Nederland. En niet te vergeten: deze lezers zakten niet weg in mateloze somberheid, maar pakten vooral de dwarse, wrange humor van Reve op. Frits en zijn vrienden spreken op een toon die de jongeren toen kennelijk erg aansprak, en die, vreemd genoeg nog altijd werkt. (Daarover zo dadelijk meer.) Dat alles gaf *De Avonden* een bevrijdende werking zoals die bijvoorbeeld ook de jazz-muziek had.

De jongeren die met *De Avonden* groot werden bewonderen het boek nog altijd, vaak ten nadele van Reve's latere werk. Deze invloedrijke generatie bestudeert, verfilmt en dramatiseert het boek tot op de dag van vandaag. Door alle jeugdsentiment is 'De Avonden' tot een cult-boek geworden. Onlangs was er in Amsterdam een bijeenkomst van mensen die de eerste druk van de roman bezitten. Het "staatsieportret" dat daarvan als foto in de kranten kwam sprak boekdelen: er stond niemand op onder de vijftig jaar.

Toch zou het unfair zijn om alleen maar te verwijzen naar de machtige Baby-boomers. (U merkt misschien: ik ben van ná die generatie). Ook latere lezers, in die zo andere jaren '60, '70 en '80 hebben het boek telkens gewaardeerd, zoals uit de vele herdrukken blijkt. Er komt dus iets over wat minder tijdgebonden is. Je kunt zeggen: via het concrete verhaal van Frits worden algemene problemen zichtbaar en herkenbaar: het eeuwige conflict met de ouders tegen wie je je afzet, de drang tot zingeving aan het zinloze leven, het gevecht met de tijd, met eindigheid en dood. *f* Ik schud maar even een paar universele kwesties uit de mouw.

Kennelijk overstijgt 'De Avonden', anders dan veel oudere boeken, de nauwe grenzen van zijn ontstaan. We kunnen constateren dat het boek een algemene waarde en geldigheid heeft gekregen. De zakelijke stijl, de rechtlijnige voortgang van het verhaal, de heldere ordening in tien dagen: al deze "klassieke eenvoud" zal hier zeker aan hebben bijgedragen.

Een derde verklaring wil ik niet ongenoemd laten, al was het maar omdat die voor mijzelf het beste opgaat. Je kunt 'De Avonden' heel goed lezen als voorbode van Reve's latere werk. In het uitzichtloze, stille bestaan van Frits worden voor de goede verstaander toch al de contouren zichtbaar van wat in Reve's latere

boeken tot volle wasdom komt: laten we zeggen God, Drank en Liefde. Wie ná 'Nader tot U' of 'Oud en eenzaam' (1978) terugkijkt naar 'De Avonden', ziet van al deze grootheden de eerste sporen wel degelijk aanwezig, soms in de kiem, soms al verder ontwikkeld.

Over God kan ik kort zijn, zoals dat ook hoort. Het slot van de roman en van het stuk is een gebed, waarin Frits Hem aanroept en een voorlopige vrede vindt met zijn ouders en zijn bestaan. De atheïstisch opgevoede Reve / Frits zet hier al duidelijk een lijn naar later uit.

De roes van Drank als povere vervanger van God komt ook al voor in 'De Avonden': de mooie scene dat Frits dronken thuiskomt (u ziet die straks ook).

Liefde en Seks, die later bij Reve niet onbelangrijk zijn, blijven nog grotendeels onbenoemd. Maar denkt u in dit verband eens aan de wrede fantasieën van Frits in gesprek met de sadistisch aangelegde Maurits. Verder kun je wijzen op Frits' interesse in zijn eigen lichaam, dat hij van allerlei kanten bekijkt. Tenslotte zijn er volgens veel mensen seksuele ondertonen in zijn omgang met het speelgoedkonijn.

Iets soortgelijks is trouwens ook over Frits' humor te zeggen. Frits' melige, quasi-plechtige, bijtende gein en zijn *practical jokes* en pesterijen zijn maar al te herkenbaar voor wie de latere Reve kent. Frits' humor blijkt dus niet de humor van één generatie, zoals ook Reve geen schrijver van één periode is.

Wat ook de meest sluitende verklaring is voor het belang en de blijvende kracht van 'De Avonden' (de cultstatus of de tijdloosheid of de sleutelfunctie binnen Reve's oeuvre), één ding staat vast: het boek is niet meer weg te branden uit de Nederlandse literatuur. De volgende vraag is dan: hoe zet je zo iets om in drama?

Vooraf TV en film stellen, omdat het andere media zijn dan het boek, heel eigen eisen aan de stof. Er is haast altijd een min of meer ingrijpende omwerking nodig, en een toespitsing van de handeling. Bij veel literaire meesterwerken zijn er dan al gauw bruikbare aanknopingspunten te vinden: denkt u maar eens aan de intrigerende plot van 'De Stille Kracht' van Couperus, de passie en seks in 'Turks Fruit' van Wolkers, of, recenter, de psychologische spanning en het enerverende zakenleven in 'Karakter' van Bordewijk.

Maar wat doe je met 'De Avonden', dat "saaie" boek, waarin "niks gebeurt"? De verfilming door Rudolf van den Berg (1989) kampte natuurlijk al met dit probleem. Daar werd de oplossing onder meer gevonden in de fijne sfeertekening van de jaren '40/'50 en in een concentratie op Frits' conflict met zijn ouders en zichzelf. Ook worden in de film akelige dromen van Frits letterlijk gespeeld en zijn er beelden zonder gesproken woord, ondersteund door muziek.

Vanzelfsprekend zijn de beperkingen op het toneel nog groter. Visueel en auditief heeft de toneelregisseur nog minder speelruimte dan de filmer. Het moet dan ook een grote uitdaging zijn geweest voor Léon van der Sanden om deze voorstelling te maken zonder afbreuk te doen aan Reve's boek.

U moet natuurlijk voor uzelf uitmaken of u Van der Sanden's poging geslaagd vindt, maar ik wil niet verzwijgen dat ik er bewondering voor heb. Een paar van de gedane ingrepen wil ik even kort aanstippen.

Al snel zult u merken dat zo goed als *alle actie geschrapt is*. Vrijwel alles speelt zich binnenshuis af. Bekende scenes die buiten de deur spelen, worden soepel geïntegreerd in binnen-scenes, of zijn vervallen. Een simpel voorbeeld: we zien weinig of niets terug van Frits' eenzame wandelingen, die in het boek althans nog een beetje lucht geven.

Ook de tijdsduur is teruggebracht: een paar "boek-dagen" smelten moeiteloos ineen, evenals sommige personages. Het doet mij persoonlijk verdriet dat de sympathieke classicus Victor het loodje moest leggen, maar voor de goede zaak was dit offer misschien nodig.

Door dit soort reducties wordt de schijnwerper gericht op de kern van Frits' problemen: zijn beklemming wordt bijna letterlijk. Aan de andere kant wordt er op bepaalde elementen juist niets bekort, zoals het motief van de spanningen tussen Frits' ouders, of het fascinerende personage Maurits. Dat soort elementen krijgt dan vanzelf extra relief. Er zijn nog wat meer van zulke speciale accenten in het stuk: dit waren maar een paar voorbeelden.

De sterkste troef van het stuk is ongetwijfeld Reve's dialoog. Voor het overgrote deel zijn de woorden die Reve aan romanpersonages in de mond legt exact gehandhaafd. Wel is er flink 'gesampled': stukken dialoog zijn hier en daar door elkaar gehusseld, of van verschillende plekken of personages gecombineerd. Slechts een vrij klein aantal aanpassingen bleek nodig om teksten aaneen te lassen, of om echt onbegrijpelijk geworden dingen te moderniseren. (Zo verandert de opdracht aan Frits om "de gaskachel uit te doen", terwijl de Van Egters' toch kolen stoken, in het beter begrijpelijke "de deur op de knip doen"). Maar dat blijven op het geheel toch kleinigheden: de woorden zijn bijna altijd ergens letterlijk in 'De Avonden' terug te vinden.

Ook in de film werd al Reviaans gesproken, maar het toneelstuk voert dit nog beduidend verder. Bij het lezen vond ik het vooral wonderlijk om te zien hoe Reve's taal de omvormingen heeft overleefd. De tekst verandert van roman naar toneelstuk, en wordt bekort of gesampled, maar blijft toch zichzelf, herkenbaar "Reve", en van grote kracht. Hoe dat mogelijk is, lijkt een mysterie dat ik niet kan verklaren, alleen constateren! We zullen maar zeggen dat Gods zegen erop heeft gerust.

Wat ik betoogde had betrekking op de geschreven tekst. Of Reve's taal en de sfeer van 'De Avonden' ook overkomen in de levende uitbeelding van de tekst door ensemble "Het Vervolg", dat gaan we zo dadelijk bekijken. We kunnen het, denk ik, met vertrouwen tegemoet zien.

VERDER LEZEN

In de inleiding is verwezen naar:

* Thom Hoffman, 23 brieven aan Frits van Egters, Gerard Reve, 7 brieven aan Thom Hoffman, (De Bezige Bij), Amsterdam 1997;

* Guus van Bladel, Rondom Reve, portretten en miniatures rondom Reve, (Van Buuren), Weert 1997;

* Mirjam Rotenstreich, Over den titel dienen wij ons geen zorgen te maken, het slot van de Avonden in het licht van Tolstoj, (De Bezige Bij), Amsterdam 1997;

Over Reve en De Avonden in het algemeen zie onder meer:

* Sjaak Hubregtse (red.), Tussen chaos en orde. Essays over het werk van Gerard Reve, Amsterdam 1983 (2e dr.);

* Vincent Hunink, Jos Paardekooper, Paul Sars (red.), Eigenlijk geloof ik niets, Essays over het werk van Gerard Reve, Nijmegen 1990;

* G.F.H. Raat (red.), Over De Avonden. Kritieken, artikelen en interviews, Schoorl 1989;

* Wim Wennekes, Jezus Maria! (...), (Bas Lubberhuizen), Amsterdam 1996.

De teksten van film en toneelstuk zijn apart uitgegeven:

* De Avonden, een theaterbewerking van de roman van Gerard Reve door Léon van der Sanden, (Het Vervolg) Maastricht 1996 (96 blz.); [info Postbus 189, 6200 AD Maastricht, 043-3255333]

* De Avonden, een film van Rudolf van den Berg naar het gelijknamige boek van Gerard Reve, interview; het volledige skript, onder redactie van Hugo Heinen [e.a.], (International Theatre & Film Books), Amsterdam 1990 [info: Theaterboekhandel, Leidseplein 26, Amsterdam, tel. 020-3226489].